

Tyto poznámky si zdaleka nemohou činit nárok na úplný pohled. Spíše byly vysloveny na okraj problematiky, o jejíž vysvětlení se pokoušejí v současné době pozorovatelé mnoha zemí. Jsou také hlavně výzvou k diskusi o otázkách, na něž spíše poukazují, než se je snaží řešit. I naše pozorování opřené o zkušenosti společenského vývoje i o pohledy v něm vyslovené mohou snad přispět k tomu, abychom našli správný přístup a také si definovali prostor, v němž se československá věda a snad i československá politika musejí podílet na řešení všech těchto problémů tak důležitých pro současnost i budoucnost lidstva a světa.

NEZÚČASTNĚNOST — DIMENZE MINULOSTI ČI BUDOUCNOSTI?

Jiří Štěpanovský

Po celou dobu rozdělení poválečného světa na dva protichůdné tábory, vojenská seskupení a vojenské bloky vyskytují se též kritické přístupy k tomuto stavu na úrovni politické, ideologické a filosofické a i pokusy hledat alternativu k němu též v oblasti praktické zahraniční politiky. Zahraniční politika nezúčastněnosti (neangažovanosti či neutralismu) představuje úsilí, které ve všech těchto oblastech pokročilo nejdále a přineslo nejenom řadu nových pohledů a koncepcí, ale i množství cenných zkušeností a konkrétních výsledků.¹⁾

Ve stručnosti může být koncepce nezúčastněnosti definována jakožto odmítnutí státu apriorně podřizovat svou politickou orientaci předem vymezenému ideologickému zaměření nebo svému začlenění do širší aliance. Být nezúčastněným znamená pro stát zachovat si svobodu volby a pohybu podle zvážení svých vlastních zájmů v dané situaci. Jde tedy v podstatě o nezávislost, skutečnitelnou jenom ovšem v takovém rozsahu, v jakém to umožňují okolnosti a přirozeně i zdroje státu.

Přesto lze, zejména v posledních letech, stále častěji slyšet názor, že neangažovanost je na ústupu, či že prochází vážnou krizí, ztrácí mezinárodní podporu, a tím i životaschopnost. Do jaké míry jsou opodstatněny názory, že byla jen přechodnou módou, dočasným jevem či výbuchem idealismu vůdců ne dosti obeznamovaných s realitami světové politiky? Jaké byly zdroje síly a slabosti nezúčastněnosti, co ona sama chce a může nabídnout národům, udrží si jejich podporu, získá další?

Minulost nezúčastněnosti

Viděno historicky, nabývá myšlenka nezúčastněnosti konkrétnější podoby po druhé světové válce, zejména v souvislosti s válkou studenou a s likvidací kolonialismu. V padesátých a na počátku šedesátých let nově vznikající asijské a africké národní státy odmítaly dát se získat ke vstupu do jednoho z obou soupeřících táborů. Většinou se tomuto tlaku či pokušení ubránily, mimo jiné i proto, že byly zeměpisně položeny mimo pásmo největšího napětí. Tím nadále zůstávala industrializovaná severní polokoule, kde také druhá světová

¹⁾ K základním otázkám neangažovanosti viz publikaci *O zahraniční politice nezúčastněnosti*, ÚMFE — NPL, Praha 1965.

válka vznikla, způsobila děsivé škody a ztráty a vedla ke značným územním a politickým přesunům a změnám. Z této živné půdy vzniklý konflikt o poválečné uspořádání světa přivedl řadu zemí na cestu socialistických přeměn a nabyl v prvních poválečných letech podoby konfliktu mezi dvěma nejmocnějšími protagonisty alternativních koncepcí tohoto uspořádání — Sovětským svazem a Spojenými státy. Promítnut do oblasti ideologické hrozil tento konflikt — jak se tehdy situace jevila — přerůst v celosvětový otevřený boj mezi socialistickou a kapitalistickou částí světa.

Vlády zemí položených mimo toto pásmo hlavního napětí, zejména zemí Afriky a Asie (s výjimkou lidové Číny), spatřovaly své problémy v odlišném světle. Klady důraz především na obnovení či získání úplné národní rovnoprávnosti a takových zdrojů, které by jim umožňovaly úplnou svrchovanost také opravdu uplatňovat. Docházely většinou k závěru, že ani socialismus (ve své východoevropské či čínské podobě), ani západní kapitalismus jim jejich palčivé problémy v blízké době nevyřeší, tím spíše, že obě společenské soustavy považovaly za produkt odlišného (tj. v podstatě západního) prostředí. V téže době i některé evropské země se v důsledku zvláštních okolností dostaly do určitého okrajového postavení vůči soupeřícím blokům. Tak tomu bylo s Jugoslávií, která, ač trvala na svém socialistickém charakteru, se v téže době rozhodla pro úplnou nezávislost na SSSR.

Pod postupně formulovanými zásadami nezúčastněnosti se tak v průběhu padesátých a na počátku šedesátých let shromáždily desítky zemí, odmítajících politiku bloků a usilujících o zajištění výsledků svého národní osvobozenec-kého a protikoloniálního boje — především své národní nezávislosti a státní svrchovanosti. Zvýšený důraz na národní zájem však nebyl jediný smysl a přínos této jejich orientace. Neméně významná byla skutečnost, že nezúčastněnost umožňovala nově vzniklým státům, přes jejich hospodářskou a vojenskou slabost, sehrát důležitou úlohu na světovém fóru, úlohu, která byla do té doby všeobecně považována za výsadu velmocí. Stačí v této souvislosti připomenout velmi pozitivní přínos Indie, Jugoslávie a dalších zemí při jednáních o zastavení války v Koreji, úlohu bandungské konference z roku 1955 při formulování nezávislé zahraničně politické linie zemí Asie a Afriky a demokratické principy mezinárodních vztahů schválené na první (Bělehrad, 1961) a druhé (Káhira, 1964) konferenci hlav států nebo vlád nezúčastněných zemí. O rozmachu idejí nezúčastněnosti v těchto letech svědčí, že na káhirské konferenci bylo zastoupeno 57 států (z toho 47 delegátů a 10 — většinou latinskoamerických — pozorovatelů).²⁾

Ještě širší ohlas vyvolala iniciativa nezúčastněných států při vypracování hospodářského programu, vyhlášeného na káhirské hospodářské konferenci v roce 1962 a na přípravných shromážděních před první a druhou Konferencí OSN o obchodu a rozvoji, konanými v Ženevě a v Dillí (1964, 1968).

Chladně a odmítavě naproti tomu byly zrod a upevňování politiky nean-

²⁾ Káhirské konferenci se zúčastnili delegáti těchto zemí: Afghánistán, Alžírsko, Angola, Barma, Burundi, Cejlon, Čad, Dahome, Etiopie, Ghana, Guinea, Indie, Indonésie, Irák, Jemen, Jordánsko, Jugoslávie, Kambodža, Kamerun, Keňa, Kongo-Brazzaville, Kuba, Kuvajt, Kypř, Laos, Libanon, Libérie, Libye, Malawi, Mali, Maroko, Mauretánie, Nopál, Nigérie, Saudská Arábie, Senegal, Sierra-Leone, Sjednocená arabská republika, Somálsko, Súdán, Sýrie, Tanzanie, Togo, Tunisko, Uganda a Zambie. Kromě toho byly pozorovateli zastoupeny země: Argentina, Bolívie, Brazílie, Chile, Finsko, Jamajka, Mexiko, Trinidad a Tobago, Uruguay a Venezuela.

gažovanosti v prvních letech přijímány velmocemi. Je to přirozené, protože právě pro ně znamenala nevíтанý projev nedůvěry v jejich řízení záležitostí tohoto světa, a to právě v době, kdy každá z obou stran v ideologickém zápasu tvrdila, že jedině pod jejím vedením může svět dosáhnout všeobecného vzestupu a rozvoje. Sovětský svaz, Čína a v nemenší míře i Spojené státy zaujímaly tehdy stanovisko, že „kdo není s námi, je proti nám“. Být nezúčastněným znamenalo tehdy nepodporovat aktivně jednu ani druhou stranu, a tudíž i riziko vystavit se nepříteli obou. Obě socialistické velmoci změnily tento svůj postoj v době před bandungskou konferencí (Čína ovšem jen dočasně), zatímco státní tajemník USA John Foster Dulles ještě v roce 1956 prohlašoval neutralismus za „nemorální“. Koncem padesátých let byla již nezúčastněnost velmocemi tolerována, protože postupně docházely k poznání, že ten, kdo není proti nim, by mohl být s nimi za jiných okolností nebo v jiné otázce.

Nevhodné a nevystižné označení politiky „nezúčastněnosti“ negativním termínem, nedostatečná propracovanost její politické, ideologické a filosofické platformy a ekonomická a mocenská slabost rozvojových zemí posilovaly potom v obou blocích představu, že nezúčastněnost je jen o málo více než nástrojem k využívání rozporů mezi soupeřícími dárci pomoci a zbraní, umožňujícím vůdcům neangažovaných zemí zvyšovat svou váhu a prestiž a vznášet nacionalisticky motivované krajní požadavky. Tím spíše byl nekolikrát předvídan brzký konec nezúčastněnosti, když například Egypt v roce 1956 nebo Indie v roce 1962 byly vystaveny vojenským akcím velmocí a nezbylo jim než se obrátit na [jiné] velmoci se žádostí o vojenskou pomoc či ochranu. Vznikal tak dojem, že nezúčastněnost je obdobným postojem jako neutralita, umožňovaná pouze a jedině existencí vojenských bloků a jejich rozpory, že je tudíž svého druhu přepychem, který si malé země mohou dopřát v době míru, který však nemůže změnit či ovlivnit mocenské vztahy a politiku velmocí a v době přímého vojenského ohrožení malé či slabé země je neschopný jejich nezávislost uhájít.

Přes tyto zkušenosti je však pozoruhodné, že jak SAR, tak i Indie si své postavení nezúčastněných zemí nadále udržely. Po letech formování nezúčastněných zemí, formulování jejich politické platformy a rozšiřování počtu přívrženců a sympatizujících zemí však nicméně — přibližně v polovině šedesátých let — přichází období zjevného poklesu aktivity a dynamismu jejich hnutí. Souvisí to s některými závažnými změnami v celkovém vývoji mezinárodních vztahů, k němuž ovšem i samy neangažované země svou předchozí politikou rovněž přispěly.

Zmírnění napětí a nezúčastněnost

V souvislosti se vznikem strategické rovnováhy sil mezi oběma bloky rostlo i poznání, že některé kardinální problémy soudobého světa (ekonomický a technický rozvoj, odzbrojení a odvrácení světového konfliktu) lze řešit pouze takovou spoluprací všech zemí, jakou studená válka mezi nimi vylučovala. V důsledku těchto a dalších příčin se od počátku šedesátých let stále více měnil obraz světa rozdělovaného do té doby mezi dva póly. Antagonismus mezi Sovětským svazem a Spojenými státy, mezi seskupeními socialistických a kapitalistických zemí — tak vyhocený a dramatinovaný v poválečném období — byl stále více nahrazován soužitím a zmírňováním napětí, poněvadž

si obě strany uvědomovaly jejich nezbytnost. Přestože tento proces měl své výkyvy a dočasné přestávky, nelze jej jakožto celkový trend vývoje nevidět a neuznat.

Samy supervelmoci docházely k poznání, že válka mezi nimi by vedla k vzájemnému zničení a byla by tudíž nesmyslná a že studená válka škodí jejich zájmům a je tedy nežádoucí. Tím spíše vyvodily z nové situace i členské země obou bloků logický závěr, že i rozsah omezení a obětí přinášejících v zájmu vlastní a skupinové bezpečnosti je možno snížit. Tímto způsobem došlo k citelnému oslabení disciplíny v obou blocích a spojenecké svazky se poněkud uvolnily, a to i mezi těmi zeměmi, které leží v pásmu hlavního napětí. Ještě výrazněji se tyto tendence projevily ve státech mimo toto pásmo.

Zatímco v letech vypjaté studené války mělo maximální vyhocení sovětsko-amerického (v ideologii třídní vyjadřovaného) antagonismu za následek zatlačení všech rozporů vyjadřujících národní zájmy a názorových rozdílů mezi členy seskupení do pozadí, potom naopak značné zmírnění antagonismu mezi oběma supervelmocemi uvolňovalo prostor pro pokusy o realizaci těchto zájmů. V severoatlantickém bloku se rozdílnost těchto představ projevila nejzřetelněji v odlišnosti celkového pojetí světového vývoje, jeho forem a cílů. Spojenými státy na straně jedné a gaullistickou Francií na straně druhé. Velmi výstižně charakterizoval toto rozdílné chápání vývoje světa americký autor Stanley Hoffman:

„Od roku 1947 převládá jedna americká představa mezinárodních vztahů a úlohy Ameriky v nich. Světová politika je chápána jakožto potýkání se sil pořádku, stability a vývojových změn se silami agrese a subverse. Úlohou prvních je zatlačit druhé takovým způsobem, že státníci se zlymi úmysly nejenom shledají, že jejich podnikání bylo zmařeno, ale dojdou také k závěru, že je v jejich nejvlastnějším zájmu se napravit a hrát zodpovědný, to jest nenásilný part v globální symfonii. Další úkol sil pořádku spočívá v povzbuzování všech umírněných politických vůdců a skupin. Tvůrci americké politiky pohlížejí na Spojené státy jakožto na jedinou zemi, která — z nezbytnosti i jsouc k tomu vyvolena — nese v této bitvě za pořádek světovou zodpovědnost. Jedině USA jsou nadány kombinací moci, hodnot, institucí a zájmů, která je připravuje pro vůdcovství v celém světě.

Tři prvky tohoto obrazu jsou obzvláště významné pro francouzsko-americkou krizi. Předně americký pohled na mezinárodní problémy zahrnuje jak představu o soubojí mezi dvěma skupinami — bylo by jej možno nazvat bojem mezi černým a bílým —, tak ideu o posléze (byť i těžko) získané harmonii. Za druhé takový názor vybavuje Spojené státy zřejmě jednoduchým měřítkem pro zhodnocení chování jiných národů: budou v milosti či nemilosti podle toho, jak dalece podpoří nebo oslabí úsilí o vybudování společné hráze proti silám disharmonie. Za třetí je v americkém přístupu něco, co lze nazvat postojem nesobecké nadřazenosti: nadřazenosti dané hlubokým přesvědčením, že americká cílevědomost a zodpovědnost zajišťuje zahraniční politice USA metr k vyměření vlastních zájmů kohokoliv; je nesobecká, poněvadž se metru užívá k vymezení dobra obecného spíše než jen čistě amerického.

Francouzské chápání mezinárodních vztahů se sráží s americkým ve všech bodech. Francouzští vůdcové — a obzvláště de Gaulle — vidí světovou politiku jakožto mnohonásobný zápas, při němž snahy rozdělovat zápasící do dvou táborů jsou jak nebezpečné, tak i marné: nebezpečné proto, že takové rozdělování ohrožuje mír, jakož i nezávislost jeho slabších účastníků; marné proto, že je dáno podstatou mezinárodního prostředí, že ideologické tábory a vojenské koalice se rozkládají pod náporom soupeřících národních zájmů.

V důsledku toho jakékoliv naděje v konečnou harmonii jsou pokládány za naivní: rozsah alternativ je namísto toho stupnicí šedi, šňící se od bojové nestálosti až po klidné umírnění. V takovém světě očekávají Francouzi, že vládnoucí mocnost(i) se

bude snažit zachovat a rozšiřovat svou moc a racionalizovat ji anebo maskovat — buď k podvedení jiných anebo klamajíc sebe sama — hávem ideologického mesiášství nebo altruistické universalnosti.

Co se týče menších mocností, ač nemají jiné volby než hledat ochranu u některého z obrů, považují za svůj zájem, a proto i povinnost udržovat si minimální autonomii, aby si zachovaly svou vlastní integritu a sebeúctu a zajistily si možnost obnovit soustavu světového pořádku, který by mírnil střety a vyvažoval nároky velkých.³⁾

V seskupení socialistických zemí nebyly podobné rozdílné představy formulovány tak výrazně jednak z důvodů politickoideologických, jednak proto, že hlavním rozkladným faktorem v jeho středu se stala druhá socialistická velmoc — Čínská lidová republika, která v důsledku své velikosti a ambicí má některé představy o bipolaritě světa do značné míry shodné s převládajícími představami sovětskými. Snad právě z tohoto důvodu se Čína v průběhu šedesátých let svou praktickou zahraniční politikou vzdálila od varšavského seskupení více než Francie od Severoatlantického paktu. V důsledku jevu, který možno volně nazvat bipolaritou socialistického světa, se i v něm projevují zvláštní formy regionální nezúčastněnosti, zejména v postoji vlád severního Vietnamu, severní Koreje a zčásti i Rumunska vůči oběma socialistickým velmocem.

Sklony k multipolarizaci mezinárodní scény však jsou nehledě na jejich rozdílné projevy a formy všeobecné. Tak jako nelze vyloučit, že Německá spolková republika se bude stále méně shodovat s politickými koncepcemi jak Washingtonu, tak i Paříže, je možno si představit i takový vývoj, při němž by Čína jakožto potenciální třetí supervelmoc buď některé ze zemí třetího světa přiměla se přizpůsobit svému modelu, anebo je tímtež nátlakem nepřímou dohnala ke spolenectví s USA. Tento poslední příklad ovšem naznačuje, že proces multipolarizace nemusí nutně vždy působit ve prospěch nezúčastněnosti.

Přestože nelze takové ojedinělé případy aktivizace politiky bloků vyloučit, mohou těžko zvrátit celkový směr mezinárodního vývoje. Svědčí o tom i ta okolnost, že velmoci si uvědomují, že již nedisponují takovými prostředky, jimiž — jak se původně domnívaly — mohly přitáhnout střední a malé země do seskupení, která kontrolují. Kromě toho — po rozšíření prostoru pro prosazování národních zájmů — vzniká otázka, zda setrvávání některých členů ve vojenském seskupení nepředstavuje pro danou supervelmoc z hlediska jejich cílů položku spíše pasivní než aktivní (viz příklad Pákistánu či Rumunska).

Podobně vzhledem k rostoucí akceschopnosti menších států (zejména v oblasti Středního východu) lze se oprávněně domnívat, že se velmoci musí obezřetně vyhýbat takovým závazkům, které by je mohly přivést do situací vymykajících se jejich kontrole. Je pravděpodobné, že supervelmoc by nepodstupovala riziko vlastního zničení pro „životní“ zájem svého menšího spojence. Konečně i čistě strategická okolnost, totiž že nejsložitější soudobé zbraně zasahují vertikálně, to jest přímo do centra, do určité míry snižuje význam vojenských základen na území menších zemí. I když uvedeně podmínky postupné dekoncentrace moci vytvářejí větší možnosti pro autonomní akce malých a středních zemí v blocích, přesvědčil nás rok 1968 velmi názorně o tom, že — zejména v evropském pásmu zvýšeného napětí — i pouhé

³⁾ Viz Stanley Hoffman, *Perceptions, Reality and the Franco-American Conflict* ve sborníku „Image and Reality in World Politics“, J. C. Farrel and A. P. Smith, vyd., Columbia University Press, 1967.

přesvědčení o možnosti vlády malé země oslabit svůj vztah k bloku je považován za dostatečné ospravedlnění vojenské intervence velmocí, a to bez ohledu na dalekosáhlé škodlivé důsledky takového kroku pro její širší politické zájmy.

Šedesátá léta nepřinesla ovšem jen určité snížení napětí mezi velmocemi a dezintegrační tendence v jejich seskupeních, ale též další komplikace v oblasti hlavní společenské a politické základny nezúčastněných — ve třetím světě. Pod dojmem četných vnitřních nesnází v oblastech hospodářského rozvoje a politické konsolidace a v důsledku vměšování zvnějšku procházely mnohé nezúčastněné země obdobím vnitřních krizí a politické nestability. Docházelo ke změnám režimu, zmožily se vojenské převraty a konflikty mezi nezúčastněnými zeměmi anebo mezi nimi a ostatními zeměmi. V této situaci byla i politika nezúčastněnosti postižena stagnací a poklesem dynamismu a možností společných akcí. Před nezúčastněnými zeměmi vystávala dilemata praktického i teoretického charakteru. Jedním z nich je i problém prohlubujícího se rozporu mezi ekonomicky a společensky vyspělejším Severem a zaostavším Jihem naší planety.

Cíle regionální či universální?

Problém rozvojových zemí se ovšem v jistém smyslu mění v problém celého světa a všech národů úměrně tomu, jak se svět stává „menším“ a stále více propojeným. Pro politiku nezúčastněnosti, která vznikla právě v souvislosti s likvidací kolonialismu a rozšiřovala se především mezi novými národními státy Asie a Afriky, je to problém základního významu, s jehož správným pojetím či neschopností se s ním vypořádat tato politika zaznamená vzestup či pokles.

Jestliže v prvních poválečných letech byl termínem „rozdělení světa“ míněn především rozpor mezi kapitalistickými a socialistickými státy, v šedesátých letech je stále častěji za hlavní problém budoucího vývoje světa považováno jeho rozdělení na poměrně vyspělejší Sever a víceméně zaostalý Jih. Netřeba zvláště zdůrazňovat, že ani kapitalismus ani socialismus tím nijak nemizí ze světové politické arény, spíše jen jsou postaveny před prubířský kámen „Jihu“, na němž musí v praxi a za nejtěžších podmínek prokázat svou životaschopnost. Poslední desetiletí pak přineslo řadu nových svědectví o tom, že propastné rozdíly mezi Severem a Jihem se nezmenšují, ale dále rostou, a to přesto, že byla podniknuta některá opatření na půdě OSN (Dekáda rozvoje, dvě Konference o obchodu a rozvoji aj.) i mimo ni.

Ke složitosti otázky přispívá i to, že ji nelze řešit výlučně prostředky ekonomickými a že — jak rovněž prokázaly dosavadní zkušenosti — vnitřní vývoj méně vyvinutých zemí nelze zajistit mechanickým uplatněním těch metod politického a všeobecného rozvoje, které se osvědčily v podmínkách vyvinutějšího Severu. Tento závěr se obecně vztahuje i na socialistické země, které si sice získaly hojně sympatie mnoha národů i vlád svým radikálním prot imperialistickým postojem, nedokázaly však — ať již vzhledem k objektivnímu stavu své vlastní ekonomiky, či k neschopnosti aplikovat socialistické teorie ve značně odlišných společenských podmínkách — skutečně vymanit jednotlivé levicově orientované státy z jejich, zejména ekonomické závislosti na imperialismu a jím stále ještě určované mezinárodní dělbě práce. Obdobně ani velmocí kapitalistického světa nebyly dosud schopny poskytnout rozvojovým zemím více, než samy mají, a kapitalistická cesta rozvoje si vyža-

duje příliš mnoho obětí a příliš mnoho času, než aby se stala přitažlivou pro současnou generaci národů jižní hemisféry.

Vzhledem k těmto velmi omezeným výsledkům i s ohledem na lpění na vlastní nezávislosti nemohly být rozvojové země ve své většině ani politicky absorbovány do existujících bloků, ani jejich politické systémy asimilovány nebo přeměněny v jakési kopie zemí vyvinutých. Úsilí dosáhnout toho propagandou nebo dokonce nátlakem vyvolalo spíše rostoucí odcizení a nedůvěru. Stalo se zřejmým, že země třetího světa musí řešit své vnitřní problémy svou vlastní cestou. Základnou jejich politických institucí bylo zpravidla málo vyvinuté hospodářství a společenské struktury, které vznikly ve vzdálené minulosti. Nezbytnými se staly dalekosáhlé změny jejich společenských struktur — přetavením starých pořádků a formací v moderní národy a státy, právě tak jako vytvoření takových politických institucí, které by logicky zapadaly do složitých podmínek každé jednotlivé země.

Přibližně v průběhu šedesátých let se tyto specifické problémy vnitřní, jakož i ty, které vznikaly v jejich bezprostředním okolí, stávaly stále naléhavějšími a stále výrazněji ovlivňovaly i zahraniční politiku rostoucího počtu nezúčastněných zemí. Do všeobecné platformy nezúčastněnosti pronikaly specifické, dílčí a lokální názory a požadavky (například vliv indicko-pákistánského, indicko-čínského, arabsko-izraelského aj. konfliktů) a současně upadal zájem na širších, globálních akcích. Zčásti byl tento stav způsoben i růstem počtu nových nezúčastněných zemí, z nichž každá přinášela s sebou i své vlastní názory a těžkosti a očekávala, že rostoucí vliv neangažovaných na světové záležitosti jí je pomůže řešit. Dosavadní hlavní pojítka nezúčastněných — shoda o obecnostech — se ukazovalo nedostatečnou platformou pro akce týkající se specifických problémů a vyžadující propracované, přesněji vymezené návrhy a stanoviska.

V oblasti hospodářských problémů rozvojových zemí se nezúčastněným (či přesněji, těm nejaktivnějším z nich — zpravidla Jugoslávii, SAR a Indii) podařilo podniknout několik závažných kroků k jejich řešení. Byly jimi hospodářská konference nezúčastněných zemí v Káhiře roku 1962 a dvě Konference OSN o obchodu a rozvoji (v letech 1964 a 1968). Přestože iniciátorem první KOR byly socialistické země, nepodařilo se jim uskutečnit původní záměr, tj. změnit fórum této konference v tribunál, na němž by společná fronta socialistických a rozvojových zemí odsoudila imperialistické vyvinuté země politicky a přinutila je k podstatným hospodářským koncesím vůči oběma složkám předvídané fronty žalobců. Skutečná situace se vyvinula jinak. Ne v neposlední řadě zásluhou nezúčastněných se na obou konferencích staly méně vyvinuté země hlavními žalobci, adresujícími své projevy a postuláty všem vyspělým zemím bez rozdílu jejich společenských soustav. Je otázka, zda toto otevřené zformování fronty „Jihu proti Severu“ nepřineslo rozvojovým zemím více škody než užitku. Nesporné je, že žádná z obou konferencí nedosáhla výsledků, které země třetího světa očekávaly. Diskuse na nich pokračovaly a vyústovaly v naději, že někdy v budoucnosti se vyskytne lepší příležitost k přeměně dohod o zásadách v dohody pracovní.

Třetí svět tak stanul tváří v tvář nepřijemné skutečnosti, že i vyspělý svět (k jehož sblížení nepřímou napomáhal) je plně pohlcován svými vnitřními problémy, vnitřními jak pokud jde o jednotlivé země, tak i ve smyslu regionálním. Vyspělé země projevovaly tak málo pochopení pro hospodářské potřeby Jihu jako kdykoliv předtím.

Pro nezúčastněné země však v této souvislosti vyvstala znovu a v plně širší základní otázka: Dokáží svými koncepcemi a programovými cíli překlenout rozpor mezi Severem a Jihem? Nepovede jejich plně ztotožnění se s požadavky Jihu k dalšímu odcizení od vyspělých zemí stojících mimo bloky, které v podstatě ve všech ostatních bodech zastávají stanoviska téměř totožná se stanovisky nezúčastněných? Je možné, aby hnutí nezúčastněných — zde skutečně jde již o více než jen o zahraniční politiku — dosáhlo svých cílů bez získání účinné podpory alespoň části vyspělých zemí? Jaké jsou tedy bezprostřední cíle nezúčastněnosti — jsou regionální, to je těsně spjaté s dnešními požadavky Jihu, anebo universální, to je usilující o postupné prosazení demokratických zásad do mezinárodních vztahů v měřítku celosvětovém? Nepovede však přílišné zdůrazňování všeobecných, světových a universálních, a tudíž i relativně vzdálených cílů hnutí ke ztrátě podpory a zájmu zemí třetího světa? Bude schopno hnutí, které dnes samo těžce překonává stagnaci, se alespoň ideově a koncepčně vypořádat s problémem Jihu, který v podstatě stál v pozadí i sovětsko-čínského rozporu a štěpení mezinárodního komunistického hnutí v první polovině šedesátých let?

Pro široké, universální pojetí nezúčastněnosti se v zásadě vyslovil jugoslávský prezident Tito ve svém projevu na Valném shromáždění OSN 22. října 1963. Prohlásil tehdy: „Otázka nezúčastněnosti vyvstává dnes v daleko širším smyslu vzhledem k rostoucímu počtu států a národů, které se účastní aktivního boje za mír. Polarizace mezi silami míru na straně jedné a silami studené války na straně druhé probíhá zrychleným tempem prakticky ve všech zemích světa, s mírovými silami na vzestupu. Nezúčastněnost se tak mění kvantitativně a přetváří se v obecné hnutí za mír a za nalezení mírových a konstruktivních prostředků pro urovnání různých problémů mezi národy... Stojíme na historické křižovatce, ukazující cestu k novým, konstruktivnějším a lidštějším mezinárodním vztahům...“⁴⁾

Toto obecné a značně široké vymezení cílů bylo však vysloveno v době velkého rozmachu nezúčastněnosti, který tehdy presidenta Tita k optimistickému přístupu opravňoval. Není zajisté nezajímavé srovnat tuto charakteristiku cílů nezúčastněnosti s jejich pojetím formulovaným počátkem tohoto roku jedním z předních teoretiků nezúčastněnosti (který byl také generálním tajemníkem bělehradské konference v roce 1961), Leo Matesem: „... činnost nezúčastněných zemí může být rozdělena mezi dvě linie akcí; za první spolupráce na široké frontě se všemi „obdobně smýšlejícími“ národy světa na problémech spjatých se širokým komplexem míru a války; za druhé organizování a usměrňování úsilí třetího světa ke zlepšení jeho postavení ve světě a k zajištění, posílení a podpoře nezávislosti méně vyvinutých zemí. V převládajících podmínkách,“ pokračuje Mates, „se zdá nepravděpodobné, že by bylo možno získat podporu „obdobně smýšlejících“ vyvinutých zemí pro zvláštní požadavky diskriminovaných národů světového Jihu.“⁵⁾

Tato pozdější charakteristika úkolů nezúčastněnosti, aniž opomíjí její universální celosvětový rámec (mír a válka), propracovává podrobněji její úkoly v oblasti třetího světa (kde je těžiště jejího zaměření) a je si přitom realisticky vědoma, že tento důraz zřejmě odradí případné stoupence ve světě ostat-

⁴⁾ *Official Records of the General Assembly of the United Nations*, Vol. II, 1963, 1251st plenary meeting, p. 3.

⁵⁾ Leo Mates, *Origins and Role of Nonalignment*, Institute of International Politics and Economy, Beograd 1969, str. 43, rozmnoženo.

ním. Vzhledem k dnešnímu stavu rozšíření neangažovanosti je to zřejmě platforma jedině možná, a proto i pravděpodobně platforma, na níž má být v nejbližší době svolána třetí konference šéfů států a vlád nezúčastněných zemí.

Alternativa bipolarity?

Tato orientace nezúčastněnosti na zájmy třetího světa a jeho okamžité potřeby má nesporně své opodstatnění z hlediska taktické nezbytnosti získat koncepci neangažovanosti účinnou podporu ve světě stále ještě rozděleném na sféry vlivu a pakty a bloky. Z hlediska malých a středních vyspělých zemí však vzniká na první pohled sebecky znějící otázka, co jim může neangažovanost nabídnout jiného než perspektivu rostoucího (byl i morálně politicky zcela ospravedlnitelného) nátlaku na obětování části jejich národního důchodu, které — jakožto jednostranný akt — by mohlo ohrozit schopnost dané země obstát v konkurenci s ostatními vyspělými zeměmi. Zatímco vůči rozvojovým zemím vystupuje nezúčastněnost v roli jejich zájmové organizace, jakýchsi „regionálních odborů“ prosazujících jejich oprávněné materiální požadavky, v zájmu malých a středních vyspělých zemí zdůrazňuje zásady demokratických vztahů mezi všemi národy a státy (právo na sebeurčení, nezávislost, svrchovanost, nevměšování, mírové soužití atp.), tedy zásady bezmála všemi státy světa (včetně velmocí) deklarované a schvalované, vtělené do základních norem mezinárodního práva a zakotvené i v Chartě OSN, a přesto stále znovu (zejména týmiž velmocemi) porušované a ignorované. Tyto a podobné skepticky znějící pochybnosti o životaschopnosti politiky nezúčastněnosti jsou založeny na dosavadní zkušenosti malých a slabých zemí, které v konfliktech byly většinou odkázány na podporu mocných vojenských aliancí a projevovaly proto obavy, že nezúčastněnost je pouhým sněním za bílého dne, které nemůže změnit mocenské vztahy velkých států nebo mocenskou základnu světové politiky.

Odpovědi na takové pochybnosti a výhrady nelze bohužel ještě vždy dnes nalézt v oblasti praktické zahraniční politiky, a je proto nutno se uchýlit k teoretickým analýzám funkce a širšího smyslu nezúčastněnosti v podmínkách spíše budoucího než současného světa. Přední britský teoretik nezúčastněnosti, profesor australského původu John W. Burton zdůrazňuje, že v soudobé jaderné éře světové civilizace dochází k podstatným změnám v mezinárodních vztazích.⁶⁾ Je toho názoru, že nezúčastněnost je novým systémem vztahů, odpovídajícím těmto změnám jakožto dlouhodobé řešení a alternativa dosavadního systému založeného na násilí a moci, který se stále více stává historicky překonaným. Podle jeho pojetí nezúčastněnost není pouze zahraniční politikou jedné nebo mnoha zemí. Představuje novou kvalitu, novou mezinárodní soustavu, která vzniká ne jako specifický cíl národních politik neangažovaných zemí, ale jako neočekávaný výsledek politiky sledované každou nezúčastněnou zemí odděleně nebo společně s ostatními. Z toho plyne, že nezúčastněnost vytváří nový vzor mezinárodních vztahů, který nakonec přesahuje cíle individuální nezúčastněné země a vytváří alternativní model k tradičnímu mocenskému systému. Ačkoliv dává odpověď na konkrétní zájmy zemí, které ji vytvořily, obsahuje v téže době nezúčastněnost určité prvky stability, jež z ní činí trvalý jev v mezinárodních vztazích. Soustava vytvořená

⁶⁾ Srovnej J. W. Burton, *International Relations — A General Theory*, London 1965, 288 str.

nezúčastněností je založena na zásadách spolupráce, vzájemných svazků a sou-
těžení jakožto formách vztahů mezi zeměmi stále více spjatými v podmínkách
moderní technologie druhé poloviny dvacátého století.

Burton je si však zřejmě též vědom mnoha úskalí dnešního boje za budoucí
uspořádání mezinárodních vztahů, když poznamenává: „Politici vůdcové ne-
zúčastněných států projevují pod vlivem domácích politických tlaků sklon
přejímat tradiční postoje a politiku velmocí a provádějí mocenskou politiku
a podkopávají nezúčastněnost neméně než dřívější kolonialisté a dnešní impe-
rialisté, které kritizují. Jsou to ve skutečnosti střední a vyvinuté státy, které
v budoucnosti pravděpodobně ponесou vlajku nezúčastněnosti.“ Kdyby tomu
tak opravdu mělo být a za nezúčastněnost by měly bojovat s daným pořá-
dkem věci spíše vyvinuté (a tudíž i „spokojené“) země, zatímco nevyvinuté
a malé země by se v menším měřítku pokoušely o napodobování politiky síly
velmocí, oddálilo by to zjevně přeměnu koncepce nezúčastněnosti ve skutečnost.
Třeba však přiznat, že J. W. Burton hovoří častěji o budoucnosti než o současných
možnostech. Naproti tomu ovšem je existence paktů v současném světě zdů-
vodňována jejich zastánci a nositeli právě dnešními konflikty a dnešní ne-
jistotou, případně dnes probíhajícím konfliktem mezi imperialismem a jeho
odpůrci v čele se socialistickými zeměmi. Nezúčastněná, ale socialistická
Jugoslávie je proto často kritizována v některých členských zemích Varšav-
ské smlouvy a obviňována z netřídního postoje k současným otázkám mezi-
národní politiky. Odpověď na tuto kritiku zpravidla zní, že je třeba rozlišovat
mezi podstatou (úhrnem politických cílů) dané politiky a metodami, jimiž je
prosazována. I případná „dobrá“ podstata dané zahraniční politiky však může
být prosazována špatnými metodami, tj. — podle názoru nezúčastněných —
například pomocí politicko-vojenských bloků.

Metoda bloků je podle tohoto názoru špatná především proto, že jí většina
zemí mezinárodního společenství odmítá, dále proto, že vojenský blok neslouží
výlučně obranným cílům, ale že pod tlakem blokové disciplíny dochází k roz-
sáhlému ovlivňování i jiných sfér vzájemných vztahů mezi jeho členy, nebo
dokonce i k vměšování do vnitřních záležitostí té které členské země. Při-
rozeně, že této příležitosti mohou nejsnáze využítat nejmocnější země bloků
k upevňování svého hegemonismu, a tím i k porušování zásady rovnopráv-
nosti jeho členů. Nadto ještě zkušenost z minulých let prokázala, že i budo-
vání bloku v zájmu „dobrých“ cílů vede nutně k posilování druhého bloku
(a tím i ke zbrojení, studené válce a všemu dalšímu, co s tím souvisí) v tá-
boře protivníka. Hlásaná „dobrá“ politika proto vyžaduje plnou jednotu
(dobrých) politických cílů a (neméně dobrých) metod, tj. vylučuje použití
bloků.⁷⁾

⁷⁾ Jeden z předních jugoslávských veřejných činitelů, Edvard Kardelj, formuloval
stanovisko k blokům ve svém projevu v Dar es Salaamu v roce 1968 takto: „Jakožto
socialistická země a jakožto součást socialistického světa a protimperialistického
hnutí ve světě velmi dobře víme, že také v existujících blocích se vyskytují cíle
a snahy, které jsou charakteristické pro nezúčastněné země. Vztahuje se to přede-
vším na socialistické a demokratické země, které v žádné formě nespojují svůj osud
s ambicemi současného imperialismu. Přesto však jsme si vědomi zejména toho, že
rozštěpení světa na bloky nevede k míru a k prosazování mírového soužití národů,
ale ke zostřování mezinárodních vztahů. Za mír a pokrok můžeme bojovat jen na
základě překonání blokového rozštěpení a na základě rozvoje spolupráce a sblížo-
vání mezi národy.“ (Viz Dr. Ranko Petković, *Nichteinordnung unter den gegen-
wärtigen internationalen Bedingungen*, Anhang, Beograd 1966, str. 59.)

Pro současnou etapu vývoje mezinárodních vztahů není tak závažná otázka historické viny za vznik studené války a vojensko-politických bloků jako spíše otázka, zda udržování bloků je v zájmu světového míru a pokroku nutné, a není-li, co dělat, aby bylo možno jejich rozpuštění urychlit. Pokud jde o postoj členských zemí Varšavské smlouvy, je odpověď na první část druhé otázky zahrnuta již v některých dokumentech jimi schválených. V bukurešťské Deklaraci o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě z roku 1966 konstatují signatáři, že „mají za to, že uzrála nutnost podniknout opatření ke zmírnění především vojenského napětí v Evropě. Radikální cestou k tomu by bylo současné rozpuštění existujících vojenských aliancí a nynější situace to umožňuje.“⁸⁾ Rovněž v budapeštské výzvě k poradě o evropské bezpečnosti z března 1969 prohlašují titíž signatáři mj., že „potvrzují své návrhy směřující proti rozdělení světa na vojenské bloky“ a vyslovují názor, že by navrhovaná porada „umožnila najít společné cesty a prostředky, které by vedly k likvidaci rozdělení Evropy na vojenská seskupení“.⁹⁾

Citované dokumenty ukazují, že ani členské státy Varšavské smlouvy, ani nezúčastněné země nepovažují rozdělení světa na vojenská seskupení za žádoucí a navrhují jejich rozpuštění. Srovnáním obou dokumentů s programovými dokumenty konferencí nezúčastněných (Bělehrad 1961 a Káhira 1964) dojdeme k závěru, že ani odpověď na druhou část výše položené otázky — co podniknout k urychlené likvidaci vojenských bloků — nemůže být obtížná. Kromě otázky neúčasti na vojenských blocích jsou ostatní principy, jejichž důsledné respektování je požadováno nezúčastněnými zeměmi,¹⁰⁾ v plné shodě s obsahem jak Charty OSN, tak i citovaných dokumentů zemí Varšavské smlouvy. Rozpory mezi členskými státy Varšavské smlouvy a nezúčastněnými zeměmi se proto nevyskytují v oblasti deklarovaných zásad a programů zahraniční politiky, ale ve způsobu, jakým jsou tyto zásady aplikovány v oblasti konkrétní zahraniční politiky. Rok 1968 nám, bohužel, přinesl právě v této oblasti četné zkušenosti. I tak se však domnívám, že cesta ke zmírnění napětí v Evropě (a tím nepřímo i řešení řady složitých otázek celosvětových) by byla podstatně usnadněna, kdyby došlo k obnovení statu quo ante, poněvadž by se tak znovu vytvořila příznivá situace, na niž poukazovala bukurešťská Deklarace.

Možno ovšem vznést závažnou námitku: zmírnění napětí není jen záležitostí jedné strany anebo i spojeného úsilí všech socialistických a nezúčastněných zemí, hlavní překážkou zmírnění napětí a zdrojem agresivních snah je imperialismus. Proto však také nevznášíme požadavek jednostranného rozpuštění jednoho vojenského paktu nebo jednostranného odzbrojení. Není sporu o tom, že imperialistické vládnoucí kruhy musí být k současnému rozpuštění vojenských aliancí a k dalším krokům v oblasti odzbrojení přinuceny. Jsme si rovněž vědomi toho, že existence bloků, mezinárodního napětí a horečného zbrojení imperialistickým a expanzionistickým kruhům z řady důvodů vyhovuje. Tím spíše je však třeba do důsledného a rozhodného boje s nimi zmobilizovat národy, především důsledným uskutečňováním těch demokratických zásad, které byly deklarovány. Jedině tím lze upevnit svazek sil světového

⁸⁾ Rudé právo, 9. července 1966.

⁹⁾ Rudé právo, 18. března 1969.

¹⁰⁾ Jsou to především: 1) svrchovanost a územní celistvost a rovnoprávnost národů; 2) neútočení; 3) nevměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí; 4) sebeurčení národů; 5) pokojné řešení sporných otázek; 6) aktivní mezinárodní spolupráce.

socialismu a všech demokratických hnutí a podstatně zvýšit jeho schopnost k protimperialistické, mírové akci.

Blízká budoucnost nezúčastněnosti bude záviset nejen na nezúčastněných státech samých, ale do značné míry i na postoji velmocí a vyspělých zemí k zájmům a potřebám zemí méně vyvinutých a malých a středních, jejichž váha při silících pluralistických tendencích v mezinárodním vývoji dále poroste. Dokáží-li socialistické země, a zejména ty nejmocnější z nich, včas pochopit a plně respektovat jejich oprávněné potřeby a zájmy, stane se hnutí nezúčastněných zbytečným anebo alespoň méně přitažlivým, poněvadž jím vyhlášené demokratické zásady a cíle budou uskutečňovány s plnou podporou zemí socialistického společenství. V opačném případě je pravděpodobné, že přitažlivost nezúčastněnosti — jakožto skupiny tlaku vznášející (byť i rozdílné) výhrady vůči oběma hlavním světovým soustavám — se bude zvyšovat.

Koncepce neangažovanosti, má-li sehrát tu pozitivní úlohu, k níž se hlásí, není tedy samoúčelem a musí být podřizována zájmům národů na demokratické soudobých mezinárodních vztahů a na pokrokovém vývoji světa. Volba, před níž stojí lidstvo v současné etapě, nezní tedy „buď nezúčastněnost, anebo bloky“. Již dnes je třeba volit mezi otevřenou, demokratickou, vpravdě revoluční zahraniční politikou, opírající se o podporu národů a nutící agresivní kruhy k novým a dalším ústupkům v zájmu zmírnění napětí a mírové spolupráce, a mezi bezzásadovým, rozporuplným manévrováním, opřeným převážně o zbraně, násilí a kompromisy. Volba první otvírá cestu k budoucnosti, druhá může vést jen na scesti.

K PROBLEMATICE JEDNOTY SOCIALISTICKÝCH ZEMÍ

Václav Kotyk

Snad nikdy v minulosti nebyla otázka jednoty socialistických zemí a komunistických a dělnických stran kladena s takovou naléhavostí jako nyní. Je to pochopitelné, podíváme-li se na vývoj světového socialismu a komunistického hnutí zvláště v posledních letech, kdy se ve vztazích socialistických zemí a komunistických a dělnických stran objevily jevy, které ještě zcela nedávno teorie *vztahů nového typu* kategoricky odmítala a jejichž možnost vylučovala i jako teoretickou hypotézu. Je to pochopitelné i z hlediska úkolů, které si dnes, v předvečer světové porady, kladou socialistické země a komunistické a dělnické strany a jejichž úspěšná realizace je podmíněna mimo jiné alespoň jistým stupněm akční jednoty některých socialistických zemí a komunistických a dělnických stran.

Problémy, které existují ve vztazích komunistických a dělnických stran a socialistických států, však nejsou produktem dneška. Existují ve zjevné podobě po dobu více než deseti let a dnes se pouze — v souvislosti s objektivními vývojovými tendencemi socialismu a světa vůbec — reprodukují na vyšším vývojovém stupni a v podobě jemu odpovídající. To, co existovalo v zahalené formě ještě v polovině padesátých let (a nejen potenciálně pod povrchem na první pohled pevné monolitní struktury a systému vztahů od počátku vzniku socialistického společenství), dostalo dnes podobu rozporů a přímo konfliktů, které nesporně oslabují společný postup socialistických zemí a komunistických a dělnických stran. Tato situace klade současně řadu nových otázek teorií i praxi.